

SBÍRKA KRAMÁŘSKÝCH TISKŮ ETNOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR

Ludmila Kopalová

Sbírka kramářských tisků, která je v tomto příspěvku představena¹, je jednou z nejstarších sbírek Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i. (dále jen EÚ AV ČR). Její počátky jsou přímo spojeny s projektem Univerzální edice na reprezentační vydávání lidových písní národů Rakouska–Uherska, známější pod názvem „Das Volkslied in Österreich. Volkspoezie und Volksmusik der in Österreich lebenden Völker“. V roce 1905 byly pro české země ustanoveny čtyři výbory, které koordinovaly sběry českých a německých písní na území Čech a Moravy. Právě ze sběrů vzniklých na popud Českého pracovního výboru pro českou lidovou píseň v Čechách pochází podstatná část naší sbírky. Mezi významné osobnosti, které se velkou měrou na těchto sběrech podílely, patřili Josef Zemánek (1858–1924), Jaroslav Bradáč (1876–1938) a Josef Štefan Kubín (1864–1965). Zpočátku byly sbírky lidových písní shromažďovány pod hlavičkou Českého pracovního výboru pro českou lidovou píseň. Po roce 1914 však bylo sběratelům doporučeno, aby své sběry předávali do regionálních muzeí a tím bylo rozšiřování sbírky de facto ukončeno (ještě v 50. letech 20. století byla sbírka obohacena o tisky pocházející z drobných darů a nákupů). Po 1. sv. válce projekt „Das Volkslied in Österreich“ zanikl a sběry vytvořené během jeho trvání převzal právě založený Státní ústav pro lidovou píseň (dále jen SÚLP). Součástí jeho koncepce byla kromě jiného i edice písní českých a moravsko-slezských, jejíž součástí měly být i písně kramářské. K jejímu vydání bohužel nikdy nedošlo². Jedním z nástupců SÚLP se později stal i Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, současný EÚ AV ČR, v jehož fondech se tato sbírka dodnes nachází.

Naše sbírka kramářských tisků je stará více jak sto let. Všechny instituce, pod kterými existovala, iniciovaly či se přímo podílely na různých dotazníkových soupisech a výzkumech muzejních sbírek na území Čech a Moravy, při nichž měly být zmapovány i kramářské tisky. Je smutné, že rozsáhlejším zpracováním vlastní sbírky (např. katalogizací) se pravděpodobně nikdy nezabývaly, neboť kromě základní evidence se v našem archivu nepodařilo dohledat žádné další významy svědčící o práci s kramářskými tisky.

¹ Příspěvek vznikl za podpory GA AV, projektu č. IAA900580601 – Společnost a žena v kramářské produkci z pohledu „gender“.

² Etnologický ústav AV ČR. 1905–2005. L. Tyllner, M. Suchomelová (eds.). Praha, EÚ AV ČR 2005. 163 s.

EÚ AV ČR není pracovištěm specializovaným na kramářské tisky a tato sbírka je pouhým zlomkem jeho dokumentačních fondů, proto získání grantu představovalo jedinou možnost, jak se kramářským tiskům dlouhodobě věnovat a jak nalézt finanční prostředky potřebné na jejich odborné vyčištění, případně zrestaurování. V letech 2001–2006, díky Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje vyhlášeného AV ČR, byl ve středisku vědeckých informací EÚ AV ČR realizován projekt, jehož hlavním cílem bylo odborné zpracování, zajištění trvalého uchování a zveřejnění tzv. Historického fondu EÚ AV ČR – tvořený menší sbírkou starých tisků a sbírkou kramářských tisků obsahující přibližně 3 500 jednotek³.

Prvotním úkolem projektu bylo zachování sbírky, proto jsme před vlastní katalogizací zajistili její kompletní konzervaci. Původním záměrem bylo „pouze“ mechanické vyčištění a vyspravení jednotlivých tisků. Celkový stav sbírky však nebyl dobrý a tak bylo nutné přistoupit k jejímu restaurování. Tisky i jejich obaly byly silně znečištěny – většinou prachem, ale také hlinou, mastnotou, sazemi i terpentýnovými barvami. Častým používáním, ale i pozdějším nevhodným uložením, byly jednotlivé listy zohýbané, polámané a potrhané; s rukopisnými poznámkami psanými tužkou či již korodujícím železnatoduběnkovým inkoustem a z některých tisků se dochovaly pouze fragmenty. Díky neodbornému sešívání jednotlivých složek do „špalíčků“ se v mnoha případech papír ve hřbetní části vytrhal a bylo nutné jej vyspravit japonským papírem. Kromě toho byla velká část sbírky v minulosti napadena biologickými škůdci. U většiny tisků byl použitý strojní dřevitý papír, který je na rozdíl od svého ručního předchůdce daleko křehčí a snadněji dochází k jeho rozpadu. Proto byla k jeho čištění použita vodní lázeň s přídavkem alkalické látky, která zvyšuje pH papíru a tak zabraňuje jeho dalšímu poškození.

Sbírka je tvořena jak samostatnými tisky tak konvoluty, které ve výjimečných případech obsahují i více než sto jednotek. Tisky byly spojovány bez ohledu na jejich formát a tak se v jednom svazku může vyskytovat tisk o rozměrech 9,5 cm×5,2 cm i tisk dvakrát tak velký. Drobnější „špalíčky“ byly pouze jednoduše sešity, ojediněle jim majitel vytvořil hřbet např. z kožených pásků. Rozsáhlejší konvoluty byly většinou všity (nebo po sešití vloženy) do obalů z nejrůznějších materiálů (látkových, plstěných, kožených i papírových). Jednotlivé složky byly rozebrány na volné listy a tak ošetřeny. Pouze v případě tenkých, nepoškozených konvolut s původním dobře zachovaným a typově zajímavým šitím, nebyly konvoluty rozebrány a byly čištěny jako celek.

V době podávání našeho projektu u nás nebyl finančně dostupný žádný knihovnický program, který by propojoval textový soubor s obrazovou přílohou,

³ Projekt Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje č. 89058102 „Poklady z fondů Etnologického ústavu AV ČR“.

tak jak se již ve světě prosazovalo. Tento trend byl pro nás prioritou, stejně jako doporučení Národní knihovny ČR (dále NK ČR), aby program odpovídal standardům stanoveným UNIMARCEm. Díky metodickému vedení a velkému pochopení PhDr. Jaroslavy Kašparové z NK ČR vznikl program Tisky, který umožňuje katalogizaci jak starých tak kramářských tisků. Po technické stránce je dílem ing. Zbyňka Holínského z firmy CRC Data a je vytvořený v programu Visual Basic. Pro jmennou katalogizaci byla přijata jako závazná Pravidla jmenné katalogizace rukopisů a starých tisků, Pravidla popisu kramářských písňových tisků 19. století, pravidla pro Mezinárodní standardní bibliografický popis pro staré tisky a prvotisky ISBD(A) a AACR2. Skloubit pravidla jmenné katalogizace rukopisů a starých tisků s pravidly popisu kramářských tisků nebylo až tak komplikované, protože ve vlastní jmenné katalogizaci existují jen „drobné popisné odchylky“. Mnohem náročnější bylo zajištění kompatibility programu s bibliografickým formátem UNIMARC. Jeho nevýhodou je, že je zaměřen na současnou tiskovou produkci a tak opomíjí některé otázky katalogizace starých i kramářských tisků. Největší specifika katalogizace kramářských tisků – incipit a nápěv – jsme vyřešili tím, že jsme připravili podklady a dali podnět Odboru zpracovávání fondů Národní knihovny k vytvoření pole určeného pro zápis incipitů a nápěvů v tzv. národním bloku. Pod číslem 924⁴ toto pole vzniklo a díky jemu je v UNIMARCU katalogizace kramářských tisků možná. Jedná se o opakovatelné pole, kde indikátory nejsou definovány a skládá se ze tří podpolí neopakovatelných. Podpole „a“ obsahuje text prvního verše v moderním pravopisu, podpole „b“ text prvního incipitu a podpole „c“ text druhého incipitu. I podpole „d“ bylo zpočátku stanovené jako neopakovatelné, ovšem praxe ukázala, že v ojedinělých případech je uvedeno nápěvů více a tak bylo nutné jej změnit na opakovatelné. Podpole „a“ a „d“ jsou selekční. Pokud je použito pole „a“ je použití podpolí „b“ a „c“ s incipity povinné. Pole 924 bylo původně stanoveno jako neopakovatelné, ovšem když byla umožněna katalogizace přítisků v jednom záznamu s hlavním tiskem (pomocí pole 423), bylo nutné jej změnit na opakovatelné.

Další pole potřebná pro jmennou katalogizaci starých i kramářských tisků jsme převzali obdobně jako Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny z programu ALEPH⁵. Jedná se o tato tzv. pomocná pole – „STP“, do kterého se zapisuje opis titulního listu; „ILL“, určené pro popis ilustrací; „EXT“, umožňující slou-

⁴ Informace pro katalogizátory – specifikace je opravdu stanovena a najdete ji na internetových stránkách– NK ČR – http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=fond_Blok%209XXUNI_M21.htm. Pole 924 je zařazeno i do minimálního záznamu kramářských tisků jak v UNIMARCU tak v MARCU 21, http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=fond_STT_unimarc_minzaznKR.htm.

⁵ Upozorňuji že program byl vytvářen a doladován v letech 2001–2002.

čení textové báze s obrazovou; a „LKR“, díky kterému lze propojovat jednotlivé záznamy. Toto pole využíváme při propojení hlavního záznamu s přitisky a také jednotlivých tisků v rámci „špalíčku“.

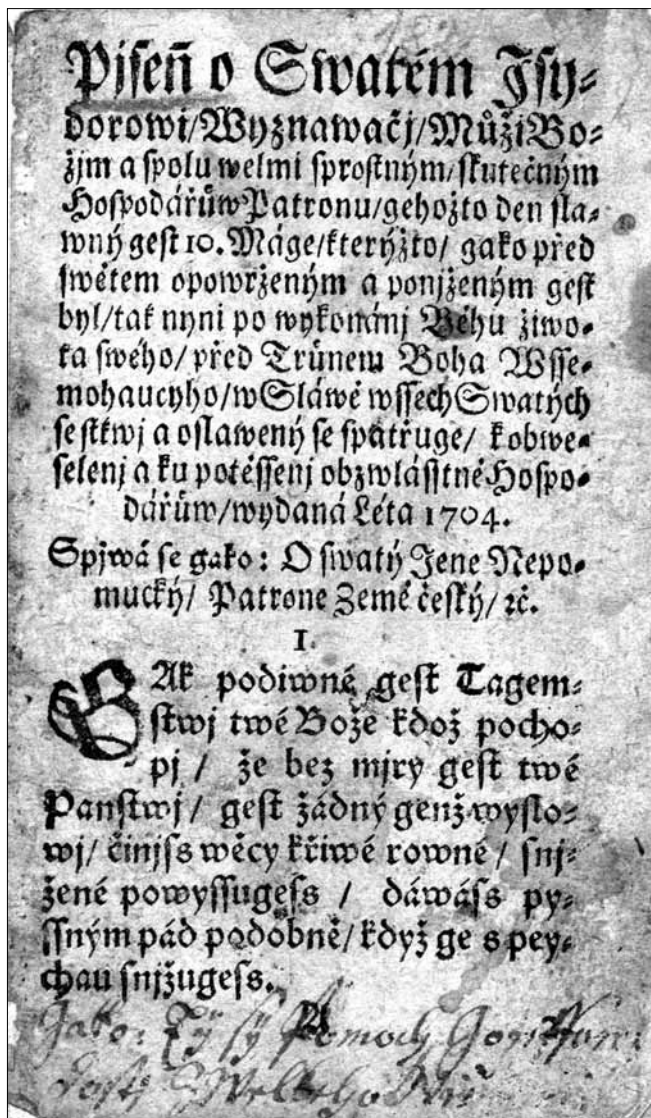
Naše katalogizace v některých případech zcela neodpovídá stanovenému minimálnímu záznamu, a to z toho důvodu, že jeho definitivní verze byla schválena až v polovině roku 2005. V té době byl náš projekt již v závěrečné etapě a nebylo možné všechny záznamy přepracovávat (např. u pole 215 jsou uvedeny rozměry tisku v mm, místo polí 300, 500, 615 a 965 se používala pole 317 a 518). Všechny přitisky mají samostatné katalogizační záznamy a s hlavním záznamem jsou propojeny pomocí výše zmiňovaného pole „LKR“. K této praxi jsme přistoupili ze dvou důvodů – 1) v počátcích projektu nešlo k polí 423 (selekční pole – „Vydáno s“) připojit pole 924 a tím by nebylo možné vyhledávání přitisků podle incipitů a nápěvů a 2) naše databáze slouží k vygenerování podkladů pro elektronický i tištěný katalog.

V databázi kramářských tisků EÚ AV ČR jsou zaznamenány všechny tisky sbírky, které bylo možné zkatalogizovat – tzn. že byly zpracovány nejen kramářské písně, jak bývá běžné, ale také modlitby, pobožnosti a příběhy. U modliteb i pobožností jsou pro snadnější vyhledávání uvedeny obdobně jako u písní incipity. Stejně tak databáze neobsahuje pouze bohemika, ale i tisky slovenské, německé a polské (i když jejich zastoupení není příliš velké). Tato sbírka představuje poměrně reprezentativní vzorek české tiskařské produkce kramářských tisků 18.–20. století. Nejstarší datovaný tisk pochází z roku 1704 (viz obr. 1 a 2) a nejmladší z roku 1901.

Konečným výstupem našeho projektu jsou dva katalogy – klasický tištěný a elektronický. Tištěný katalog je uspořádán podle incipitů a je doplněn rozsáhlým rejstříkovým aparátem. Badatelé mohou pracovat s těmito rejstříky – autorským, nakladatelů a tiskařů, proveniencí, místa vydání, nápěvů, názvů v přepsané podobě, ikonografickým, technik zobrazení a je dokončován rejstřík nejrozsáhlejší – tematický. Záznamy odpovídají Pravidlům popisu kramářských písňových tisků 19. století a Mezinárodnímu standardnímu bibliografickému popisu pro staré tisky a prvotisky ISBD(A). Kromě klasických údajů, jsou součástí záznamu i informace o defektnosti tisku, o provenienci, o přitiscích, a v případě špalíčku i o všech přivazcích. V elektronickém katalogu je záznam rozšířený ještě o opis titulního listu a o odkaz na naskenovaný titulní list.

Celá tato sbírka je v současné době díky oběma katalogům přístupná široké odborné i laické veřejnosti k dalšímu využití. V budoucnosti lze databázi dále rozšířit – např. o kompletně zdigitalizované tisky či o notové záznamy nápěvů.

Obrazová příloha

Obr. 1

tých/ nechť gest twá věčná Křížse/
zaslaužil gsy té radosti / zaslaužils
počestnosti/ bys před Bohem měl
w hognosti / té přessťastné věč-
nosti.

37. Po které mi též podobně /
když horlivě dychtime / degž at ko-
nec nass' worbē / sťastný zde vdě-
láme : Otwřij nám sťregšs rado-
sti / priprav wssm sťastnau věč-
st / vděl nám wssm twé sproš-
nosti / wypros twau nesmrtelnost.

Amen.

Permissu Superiorum.

Wytisł Wogtéch Giřj Konyásš/
Léta 1704.

Obr. 2